

Марія Дмитрієнко, Ярослава Іщенко

ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПРОБЛЕМ УКРАЇНСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧА: КОМПЛЕКСИ СФРАГІСТИЧНИХ ПАМ'ЯТОК

Рецензія на книгу: Алфьоров Олександр. *Особові печатки Правобережної України: кінець XVIII – перша половина XIX ст.* – Біла Церква: видавець О.Пешонківський, 2005. – 98с., іл.

Серед великої кількості книг, які за останні роки з'явилися на книжкових полицях і певною мірою заповнюють прогалини у дослідженні комплексів історичних джерел нашої історії, привертає увагу не дуже велике за обсягом, але значне за змістом, ошатно виконане видання з історії побутування на Правобережній Україні особливої традиції – наявності та використання особових печаток. Значення появи цих унікальних свідків історії в нашій минувшині важко переоцінити. Перш за все, потрібно відзначити їх первинну функцію – засвідчення справжності, достовірності документів під якими ставили підпис і, відповідно, завіряли їх печаткою особи, які ними володіли і мали право засвідчити їх справжність. Тобто особовим печаткам відводилася виключно велика роль у діловодстві середньовіччя як унікальному засобу, що виконував роль підтвердження справжності, оригінальності документів.

Сфрагіси (з грецької – печатка, або з латинської *sigillum* – печатка) виступають складовою об'єкта вивчення сфрагістики (сигілографії) як великий комплекс джерел знакових систем, що представляють весь спектр державної, приватновласницької, корпоративної символіки. Виготовленням печаток займалися різники по дереву та на твердих матеріалах (камені, металах – золоті, срібні, свинці тощо), котрі виготовляли матриці, з яких потім відливали металеві печатки. Однак, паралельно існували і оригінальні печатки, що відразу використовувалися у діловодстві, адже вони відразу містили зображення в типовому вигляді, які передавали всі особливості знакової системи зображень саме в оригіналі. Відтиски на воску, сургучі, папері теж носять

назву печатки (зараз їх ще називають „мокри” – „вологі”). Тож дослідники здебільшого мають справу саме з відбитками печаток, а не з оригіналами, що і є справжніми печатками. Проставлена на будь-якому документі печатка мала засвідчити справжність тексту документа (угоди, довідки, купчої тощо), його оригінальність, а також підписи осіб, що під ним проставлені, й дату видачі документу. Отже, печаткам було надано юридичну силу.

Дослідження печаток як носіїв інформації, що відбивала обов’язково символи епохи, досить складна справа і потребує знань в галузі багатьох спеціальних історичних дисциплін, зокрема символіки та емблематики часу їх створення. Адже на печатках обов’язково зображалися герби власників (або їх центральні елементи), а часом і елементи гербів державних утворень, або їх регіональних різновидів, які використовували їх в якості зовнішніх атрибутів влади. На печатках закарбована велика за обсягом кількість символічних знаків, що мали місцеве походження і вказували на створення оригінальних приватних печаток.

Сталося так, що у багатьох випадках саме зображення на печатках донесли до нашого часу унікальні герби міст та зображення особових гербів, які в наших документах відсутні і не збереглися для історії. Дякуючи цим зображенням чимало давніх міст України змогли сьогодні відродити традицію побутування на сучасному рівні геральдичної спадщини, як унікальної знакової системи наших предків і свідчення поширеності на українських землях різних видів магдебургії. Окрім знаків-символів на середньовічних печатках відтворювали і назву власників сфрагісів (держави, установи, особи). Відтак, печатку можна було ідентифікувати за місцем функціонування і приналежності, а за відсутності інших даних вони давали інформацію про місце створення документа. Зазначене ім’я чи прізвище дозволяло встановити приналежність печатки до регіону побутування, додатково підтвердити акти справжності функціонувавшего документу. У часи, коли, починаючи з середини XVIII ст., українська шляхта стала перед проблемою доведення давності походження свого елітного стану в суспільстві, часто саме печатки виступали за беззаперечні докази, достовірні джерела – свідчення про давність родоводів окремих представників козацької еліти.

Сфрагістичні пам'ятки мають тісні зв'язки не тільки з геральдичними пам'ятками, зокрема геральдиною козацького походження, але й з дослідженнями з епіграфіки і палеографії. Стародавні відбитки печаток передають особливості написання імен власників сфрагісів, форму літер, стиль і характер написів, в яких часто через абрєвіатури передавали низку відомостей про посаду особи – власника печатки.

Вивчення вітчизняних печаток тривалий час залишалося поза колом інтересів дослідників. Причин тому багато, та головні з них полягали в тому, що історичні джерела XVII – XVIII ст. Вважали „неактуальними” через їх приналежність до епохи, коли Україна мала свою державність, розвинуту систему управління і силу-силенну пам'яток, завірених поряд з церковними сфрагісами і печатками приватних осіб, які підтверджували особисто певні акти (купівлі-продажу, товарів, передачу спадщини, дарування і т.д.).

Тільки в останні півтора десятиліття вітчизняні вчені зацікавилися сфрагістичними комплексами – унікальними свідченнями взаємовідносин у суспільстві. Саме печатки, що з'явилися на зламі двох століть, донесли до наших сучасників надзвичайно цікавий комплекс своєрідних зображень, що відтворюють у свій спосіб внутрішній світ, вподобання наших предків, самотню українську символіку і дозволяють уявити що саме брали за визначальне з навколишнього світу наші предки, аби передати у печатці щось особливо цінне.

Різняться між собою особові печатки не тільки зображенням, а й формою. Вони були, як то показав у каталозі автор, овальної, круглої або восьмикутної форми. Написи на печатках здебільшого робили літерами латинського алфавіту, часом траплялися серед них і кириличні літери. Кругові написи – рідкісна річ. Досліджуючи печатки, треба уважно придивлятися до корон, які вінчали на них герби, бо далеко не завжди вони відповідали титулатурі печатаря.

Цікаву деталь для дослідників геральдики помітив автор при розгляді окремих зразків печаток: колір на них передавався через штрихування у відповідності до приписів геральдики. Відтак, науковці-геральдисти можуть впевнено говорити про кольорову

гаму тих гербів, зображення зафарбування яких не вдалося відшукати.

Описуючи відбитки штемпелів, автор зафіксував уряді випадків зміни зображень у гербах, які належали одному володарю.

Цікава деталь: більшість документів, у яких було виявлено печатки, зображення яких наведено в книзі, це так звані „Свідоцтва дванадцяти”, де дванадцять осіб з шляхетних родин підтверджують шляхетне походження іншого шляхтича, засвідчуючи то підписом і проставленням відбитку власної особової печатки.

О.Алфьоров своєрідно підійшов до публікації віднайдених ним зразків печаток. Ми не будемо тут піддавати детальному розгляду дану публікацію, яка в ряді випадків заслуговує на фахову критику. Скажемо тільки, що робота автора-початківця заслуговує на увагу, передусім, через прагнення молодого науковця порушити і вирішити складну тему. Особливо цінною в даній праці є та її частина, яка передає графічні зображення на особових печатках. Всіляко вітаючи автора-початківця у дослідженнях з сфрагістики, побажаємо йому і далі продовжити складну справу виявлення й опису унікальних особових печаток. А досвід, фахову майстерність він обов'язково здобуде на ниві наукової творчості, яка прихильна до допитливих і наполегливих.

